МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УМОВАХ ЗМІНИ СВІТОГЛЯДНИХ УСТАНОВОК

Дубов Геннадій Олексійович
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії права
та держави Київськиого національного
університету імені Тараса Шевченко

Філософський рівень методології пізнання та методології юридичних досліджень відображає найбільш високий рівень знання про дійсність, надаючи фундаментальні засади процесу наукового дослідження. Саме на цьому рівні відображаються світоглядні аспекти наукового методу, які втілюються у певних ідеях щодо закономірностей буття (онтології), пізнання (гносеології), а також відображають ціннісні аспекти дослідження (аксіологія).

Спрямованість дослідження досить часто обумовлюється неочевидними домінуючими світоглядними або ж ідеологічними засадами, які визначають методологічні установки. Так, наприклад, за часів існування радянської науки єдино вірним філософським підходом, на який мали б спиратися фактично будь-які дослідження, визнавався діалектико-матеріалістичний підхід в його марксистській інтерпретації. Ілюструвати крайні прояви ідеологічного впливу на наукові дослідження можливо на прикладі «теорії живої речовини» О.Б.Лепешинської. Згідно до цієї біологічної «теорії» клітини в живих організмах виникають не шляхом ділення існуючих клітин, а шляхом народження із так званої «живої речовини». При цьому в основу обґрунтування цієї «теорії» були покладені положення робіт Ф.Енгельса «Анти-Дюрінг» та «Діалектика природи», які не мали жодного стосунку до біологічної проблематики, проте претендували на пояснення загальних закономірностей буття всього сущого. Незважаючи на очевидну (навіть на тогочасному етапі розвитку біології) хибність базових положень «теорії живої речовини», вона дістала суттєвої підтримки деяких її сучасників адже відповідала пануючим світоглядним та ідеологічним установкам. Так, один із апологетів цього «вчення», виступаючи на його захист, стверджував, що «ця теорія пронизана ідеями Макркса, Енгельса, Леніна, Сталіна, а отже є глибоко партійною в чому її головна цінність та перевага[20, с.146]…».

Значний вплив знання філософського рівня на дослідження конкретних об’єктів обумовлюється тим, що в межах світогляду визначаються вихідні положення, що характеризують дійсність в найбільш загальному плані. На

© Дубов Г.О.

основі світоглядних положень здійснюється оцінка соціальних та інших процесів, фактів, навколо ідей світоглядного рівня вибудовуються всі інші знання про явища дійсності. При цьому, як правило, такі ідеї мають аксіоматичний характер, тобто не передбачають необхідності свого доведення засобами наукових методів.

Вказані вихідні методологічні положення можуть проявлятися в різних формах, зокрема, в сакральних, філософських та юридичних текстах. Остання із наведених форм прояву може бути проілюстрована на прикладі впливу окремих положень Конституції України на загальнотеоретичні дослідження в юридичній сфері.

Концептуальні засади конституцій радянського періоду базувалися на ідеях класової сутності держави, уніфікації ідеологічної та політичної сфери суспільного життя, майже тотального панування державної власності, патерналістського підходу до виникнення та природи прав людини (їх похідного характеру від держави) тощо, в своїй сукупності відображуючи спеціально-наукову картину світу тогочасної юридичної науки, яка базувалася на постулатах марксистсько-ленінського праворозуміння.

На неспроможність та помилковість цих ідей, їх невідповідності сучасним умовам буття українського суспільства і, відповідно, необхідність їх перегляду ще за існування СРСР звертав увагу М.І. Козюбра[6, с.4-6].

Із прийняттям Конституції України було нормативно закріплено ідеї, які в наступному стали методологічними орієнтирами, що мали використовуватися у процесі пізнання державно-правової дійсності. До таких ідей насамперед належать принципи демократичної, правової, соціальної державності, гуманізму, поваги до людської гідності, невід'ємності та невідчужуваності прав і свобод людини і громадянина.

За висловом В.Я. Тація, нова Конституція заклала ліберально-демократичну доктрину розвитку українського суспільства [24, с.9]. Саме цю подію згодом було визнано головним фактором активізації вирішення методологічних проблем юридичної науки [17,с.147]. Власне ж Основний закон називався не лише політико-юридичним та ідеологічним фундаментом подальшого реформування правової системи України [19,с.20], але й методологічною основою для розвитку права [16, с. 26].

Підхід, згідно із яким основоположні ідеї Конституції України, мали б використовуватися не лише як засади побудови суспільних відносин та системи законодавства, але й як вихідні положення процесу пізнання юридичних явищ був повністю сприйнятий науковою спільнотою. Про наведену обставину свідчить, зокрема, використання положень Конституції України в межах дисертаційних досліджень, які здійснюються теоретиками та філософами права, не тільки як нормативної бази дослідження, але і як джерела, що встановлює його методологічні орієнтири. Серед таких орієнтирів дослідниками, як правило, називаються такі положення Конституції України як суверенність

© Дубов Г.О.

української держави, унітарності державного устрою, визнання принципу верховенства права, утвердження прав і свобод людини й громадянина [27], пріоритет загальнолюдських цінностей, побудови демократичної, соціальної, правової держави, поділу державної влади, принципів гуманізму, поваги людської гідності, свободи, прав людини і громадянина [25, 14, 18, 26].

Наведені положення Конституції України інтерпретувалися дослідниками як методологічні орієнтири світоглядного методологічного рівня [10], світоглядно-ціннісний контекст дослідження [5], методологічний базис положень та висновків дослідження [15].

Таке ставлення вітчизняних науковців до конституційних положень слід вважати виявом однієї із визначальних тенденцій розвитку методологічних досліджень 90-х років XX століття. Саме у цей період правова методологія почала представлятися не тільки сукупністю методів дослідження держави і права та вчення про них. Думка, згідно із якою правова методологія включає в себе і науковий світогляд, засобом якого проходить становлення та формування менталітету вченого, його відношення до тих або інших питань розвитку держави і права [9,с.163-164] ставала все більш поширеною на теренах пострадянської юридичної науки саме починаючи із середини 1990-х років.

Враховуючи те, що уявлення про обов'язкові процедури, які забезпечують отримання знання, завжди мають соціокультурну розмірність та формуються під впливом соціальних потреб, зазнаючи впливу світоглядних структур, що лежать в фундаменті культури тієї або іншої історичної епохи [21, с.155], прийняття Конституції України, в межах якої було нормативно закріплено нові ціннісні орієнтири українського суспільства, мало принципове значення для подальшого розвитку дослідження методологічної проблематики.

У цьому контексті слід погодитися із В.С. Бігуном, який звертає увагу на те, що саме реалізація положень Конституції України 1996 року щодо визнання України правовою державою, в який діє принцип верховенства, права поставила низку практичних завдань та питань, що були предметно визначальними для провадження фундаментальних досліджень в межах юридичної науки [1, с.201].

Закономірним є те, що менш як за чотири місяці після прийняття Конституції України, українськими науковцями було досягнуто консенсус відносно дефініції поняття правової методології, яку пропонувалося розуміти як сукупність світоглядних, загальнотеоретичних вихідних положень, котрими користується правова наука при вивченні та аналізі різних сторін юридичної реальності [17, с.149]. До елементів методології правової науки було віднесено філософську діалектику, наукову соціологію, формальну логіку та теорію пізнання.

Як можна побачити із наведеного визначення правової методології акцент у ньому зроблено саме на світоглядні, загальнотеоретичні та ціннісні орієнтири, які мають спрямовувати діяльність дослідника державно-правової

© Дубов Г.О.

дійсності. За такого розуміння поняття методології є надзвичайно близьким до поняття основ науки, яке включає до свого змісту як компонентів наукову картину світу (світогляд), філософські основи науки (спрощено – її загальнотеоретичні положення) та її ідеали, цінності та норми.

Таке надзвичайне розширення змісту поняття правової методології та, відповідно, предмету методологічних досліджень, що відбулося на початках існування української юридичної науки, на наш погляд, є закономірним. Дефініція правової методології як сукупності світоглядних, загальнотеоретичних вихідних положень, без будь-якої згадки про входження до її складу окремих методів дослідження правової дійсності або вчення про них, означало визнання вітчизняними науковцями необхідності перебудови правознавства на нових підставах, тобто трансформації основ юридичної науки. У цьому контексті роботу по розробленню методологічних проблем правознавства було визнано одним із найголовніших завдань, яке постало перед вітчизняними правознавцями.

Зважаючи на це, за умов зміни світоглядних орієнтирів та визнання множинності філософських основ науки, яке відбулося після розпаду СРСР, та обумовленою цим необхідністю трансформації підвалин вітчизняного правознавства, першочергові зміни основ української юридичної науки не могли провадитися інакше аніж шляхом «імплементації» до неї нових світоглядних, ідеологічних та ціннісних орієнтирів. Саме ця обставина обумовила те, що на початку розвитку методологічних досліджень в межах українського правознавства, до змісту правової методології було включено саме світоглядні та загальнофілософські положення, в той час як окремі засоби пізнання залишені поза увагою.

У зв’язку із цим одним із ключових питань для вирішення проблеми побудови вітчизняної юридичної науки на нових засадах стало питання ставлення до застосування методологічного інструментарію, сформованого на радянському етапі розвитку вітчизняного правознавства.

Чимало дослідників правової методології не сприйняло позицію щодо повного викорінення положень діалектичного матеріалізму із філософських основ юридичної науки. На користь збереження принаймні частини позицій радянської методологічної традиції насамперед в частині використання конкретно наукових методів свідчило те, що саме в її межах було сформовано оригінальні спеціально-юридичні теорії та розгорнутий категоріальний апарат. Її доробок не міг бути відкинутий виключно із ідеологічних міркувань, за відсутності чіткої, ґрунтовно розробленої та загальновизнаної альтернативи.

Спроби повністю відкинути усю колишню методологію подекуди оцінювалися як такі, що могли призвести до методологічної невизначеності і перетворення правової науки в просту суму незлічених фактів, що не піддаються узагальненню [22, с.100].

Зокрема, при характеристиці методології за змістом дисертаційних

© Дубов Г.О.

досліджень досить розповсюдженою є вказівка на метод матеріалістичної діалектики як філософський [2,3,7,11] або загально філософський [8] методи, його представлення як підходу [4] або загальнонаукового методу [23]. Дещо рідше в дисертаційних роботах подається пряма вказівка на матеріалістичну діалектику, як основоположну методологію проведеного дослідження [28], використання законів і категорій матеріалістичної діалектики або її принципів[12] як методологічної основи. Найбільш розповсюдженими є випадки зазначення діалектико-матеріалістичного методу пізнання без вказівки на його статус[13].

Таким чином, зміна домінуючих світоглядних або ж ідеологічних засад, що мають методологічне значення для наукового дослідження задають його світоглядно-ціннісний контекст, методологічний базис положень та висновків, однак не означає повної відмови від підходів та методів, використання яких обґрунтовано в межах іншої методологічної традиції.

Використані джерела:

1. Бігун В. С. Філософія права в Україні (1990–2005) / В. С. Бігун // Проблеми філософії права. – 2007. – Том IV–V.– С. 200 – 206

2. Бойко І.Й. Формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського королівства (1387 - 1569 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ І. Й. Бойко; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Л., 2011. — 40 с.

3. Варич О.Г. Економічні функції сучасної держави: природа, зміст, тенденції розвитку в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ О.Г. Варич; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. — К., 2006. — 20 с.

4. Васецький В.Ю. Доктрина прав людини в романо-германській правовій системі автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ В.Ю. Васецький; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. — К., 2006. — 20 с.

5. Головко Л.О. Розвиток інституту права власності в Україні, Словаччині та Чехії (історико-правовий аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ Л.О. Головко; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2010. — 20 с.

6. Козюбра М.І. Проблеми методології теорії держави і права в умовах політичного та ідеологічного плюралізму / М.І. Козюбра // Проблеми правознавства. – К. – 1992. – № 53. – С. 3 – 8.

7. Кикоть Г.В. Юридичні факти в системі правовідносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія

© Дубов Г.О.

держави і права; історія політичних і правових учень»/ Г.В. Кикоть; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2006. — 19 с.

8. Лаба О.В. Право Європейського Союзу та право України: теоретико-правові проблеми співвідношення та гармонізації (1991 - 2004 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ О.В. Лаба; Нац. акад. внутр. справ України. — К., 2005. — 21 с.

9. Лисюткин А. Б. Методология исследования государственно–правовых явлений / А. Б. Лисюткин // Правоведение. – 1997. – № 4. – С. 163 – 164

10. Лемак В.В. Правова реформа в Чехії і Словаччині в умовах постсоціалістичної модернізації: теоретичні і практичні проблеми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ В.В. Лемак; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2003. — 40 с.

11. Макаренко Л.О. Теоретичні закономірності дії правових приписів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ Л.О. Макаренко; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2004. — 20 с.

12. Міленін О.Л. Правосвідомість учасників дорожнього руху: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ О.Л. Міленін; Нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2001. — 19 с.

13. Молибога М.П. Тлумачення (інтерпретація) правових норм: наукове та практичне значення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ М. П. Молибога; Ін-т законодавства ВР України. — К., 2010. — 20 с

14. Мухін В.В. Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ В.В. Мухін; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2007. — 20 с.

15. Петришин О.В. Правовий режим державної служби: питання загальної теорії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ О.В. Петришин; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 1999. — 36 с.

16. Полешко А. Методології правової науки і правозастосовної практики / А. Полешко // Право України. – 1996. – № 12. – С. 25 – 27.

17. Проблеми методології сучасного правознавства // Вісник Академії правових наук України. — 1997. — № 1.–С.143–150

18. Протасова В.Є. Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид.

© Дубов Г.О.

наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ В.Є. Протасова; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2008. — 20 с.

19. Рабінович П. Загальна концепція правової реформи в Україні: до характеристики вихідних засад / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 1. – С. 15 – 24.

20. Совещание по проблеме живого вещества и развития клеток. 22-24 мая 1950 г.: Стеногр. отчет.- М., 1951.

21. Степин В.С. Теоретическое знание. / В.С. Степин - М.: Прогресс-Традиция, 2000. — 744 с

22. Страхов М.М. Методологічні основи історико-правової науки /Страхов М. М. //Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції. Харків, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий.-Х.:Право, 2003.-С.99 – 101.

23. Супрун В.М. Теоретико-правові основи інформаційного суверенітету: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ В.М. Супрун; Харк. нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2010. — 20 с.

24. Тацій В.Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави / В. Я. Тацій //Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції. Харків, 13-14 грудня 2002 р. / Упорядники М.І. Панов, Ю.М. Грошевий.-Х.:Право, 2003.- С.4 – 25.

25. Хоменко О.В. Виконавча влада: соціально-правова природа, особливості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ О.В. Хоменко; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2005. — 20 с.

26. Черкас М.Є. Функції правосвідомості в механізмі правового регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ М.Є. Черкас; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2010. — 18 с.

27. Швачка Г.О. Правова природа нормативних актів Автономної Республіки Крим: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Г.О. Швачка; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2004. — 20 с.

28. Ющик О.І. Теоретичні проблеми законодавчого процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук.: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»/ О.І. Ющик; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2005. — 44 с.

У статті розглянуто питання впливу знання філософсько-світоглядного

© Дубов Г.О.

рівня на дослідження державно-правової дійсності. На прикладі впливу окремих положень Конституції України на спрямованість юридичних досліджень визначено, що роль методологічних орієнтирів у пізнанні держави і права можуть виконувати в тому числі положення нормативно-юридичних актів.

***Ключові слова**: методологія науки, методологія права, методологічні орієнтири.*

В статье рассмотрен вопрос влияния знания философско-мировоззренческого уровня на исследования государственно-правовой действительности. На примере влияния отдельных положений Конституции Украины на направленность юридических исследований определено, что роль методологических ориентиров в познании государства и права могут играть, в том числе положения нормативно-юридических актов.

***Ключевые слова**: методология науки, методология права, методологические ориентиры.*

The article is dedicated to issues of the influence of the philosophical and world level on the study of state-legal reality. As an example of the impact of several provisions of the Constitution of Ukraine on the principles of legal research, it was determined that the role methodological guidelines of the principles of legal research in the knowledge of state and law can be performed by provisions of legal acts.

***Key words**: methodology of science, law methodology, methodological guidelines*

© Дубов Г.О.